

Ziddiyatli Kommunikativ Vaziyatlarda Shaxslararo Muloqatning Pragmalingvistik Xususiyatlari

Gulnoza Xushnazarova

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Katta o'qtuvchisi*

Nodira Bobojonova

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
talabasi*

Nodirabegimbobojonova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada shaxslararo muloqotda pragmalingvistik xususiyatlar muhim rol o'ynaydi. Muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, shuningdek, muloqot maqsadi va konteksti kommunikativ xatti-harakatlar va ularni ifodalash usullariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mazkur maqolada ziddiyatli kommunikativ vaziyatlardagi pragmalingvistik xususiyatlar tahlil qilinadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ziddiyatli vaziyatlarda pragmalingvistik vositalardan unumli foydalanish kommunikativ muammolarni hal etish va muloqotni samarali tarzda olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Abstract: Pragmalinguistic features play an important role in interpersonal communication. The mutual relationships between the communication participants, as well as the purpose and context of communication, have a significant impact on communicative actions and the ways they are expressed. This article analyzes the pragmalinguistic features in conflictual communicative situations. To reveal the topic, the strategies used by the communication participants to express inequality, mutual respect, cooperation, benevolence, preference, as well as such pragmalinguistic means as speech acts, implicit meanings, speech etiquette, etc. are considered.

Kalit so'zlar: Shaxslararo muloqot,pragmalingivistika,nutqiy faoliyat,nutqiy aktlar,nutqiy etiket,maqsad,strategiyalar,hamkorlik,afzallik.

Key words: Interpersonal communication, pragmalinguistics, speech activity, speech acts, speech etiquette, goal, strategies, cooperation, advantage.

Kirish. Ziddiyatli Kommunikativ Vaziyatlarda Shaxslararo Muloqatning Pragmalingvistik Xususiyatlari. Maqolada pragmalingvistik yondashuvda shaxslararo kommunikatsiya jarayonida nutqiy faoliyatning tuzilishi maqsadi konteksti muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqot kishilarning hamkorlikdagi faoliyati ehtiyojlari asosida tug'ildigan ular o'rtasidagi aloqa rivojlanishning ko'p qirrali jarayonidir. Muloqot hamkorlikdagi faoliyat qatnashchilar o'rtasida axborot almashinishini o'z ichiga oladi, bu muloqotning kommunikativ tomonini ifodalaydi. Odamlar bir-biri bilan munosabatga kirishishda tildan muomala vositasi sifatida foydalanadilar. Muloqotning mazmuni axborot almashish o'qituvchi tomonidan turli kommunikativ vositalar yordamida o'quvchilar bilan o'zaro tushunish va o'zaro munosabatlarni tashkil etadi.

Ziddiyatli Kommunikativ Vaziyatlarda Shaxslararo Muloqotning Pragmalingvistik Xususiyatlari

1. Shaxslararo muloqotda pragmalingvistik yondashuv: tushuncha, ahamiyati va xususiyatlari.
2. Nutqiy xatti-harakatlar: turlari, strategiyalari va pragmatik imkoniyatlari.
3. Muloqot konteksti: ijtimoiy, madaniy, psixologik va tilshunoslik jihatidan.
4. Qatnashchilarning milliy-madaniy an'analari va nutqiy xulq-atvoridagi aks etishi.
5. Pragmalingvistik tahlil: metodik yondashuvlar va ularga oid misollar bilan.

Maqolada mavzuga oid zamonaviy ilmiy yondashuvlar, tadqiqotlar natijalari, nazariy va amaliy qo'llanmalar tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek tili misolida pragmalingvistik tahlil yo'nalishlari ham yoritib beriladi.

Pragmalingvistik tahlilning o'zbek tilida quyidagi amaliy qo'llanmalari mavjud:

1. Nutqiy xatti-harakatlarni tahlil qilish: Murojaat shakllari, iltimos, taklif, tavsiya, tanqid, maqtov kabi nutqiy xatti-harakatlarning ifoda vositalari va pragmatik qiymatlarini tahlil qilish. Milliy-madaniy omillar va an'analarning nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini o'rganish.
2. Rasmiy va norasmiy muloqot kontekstlarini qiyoslash: Rasmiy va norasmiy muloqotlarda so'zlash uslubi, tildan foydalanish xususiyatlarini tahlil qilish. Nutqiy etiket va uning pragmatik funksiyalarini o'rganish.
3. Gender, yosh, ijtimoiy holat kabi omillarning nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini tahlil qilish: Nutqiy xulq-atvor modellarida xilma-xillik va farqlarni aniqlash. Gender, yosh, ijtimoiy holat kabi omillarning nutqiy xatti-harakatlar tarkibiga va pragmatik qiymatiga ta'sirini o'rganish.
4. Adabiy asarlardagi nutqiy xulq-atvorni tahlil qilish: Badiiy asarlardagi qahramon nutqlarini pragmalingvistik jihatdan tahlil qilish. Asarlardagi nutqiy xulq-atvorni voqelik bilan solishtirish.

5. Nutqiy kommunikatsiya malakalarini rivojlantirish: Nutqiy xulq-atvorni takomillashtirish, kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish uchun ta'lim va tadqiqot ishlari olib borish.

Pragmalingvistik tahlil asosida muloqot madaniyati, madaniyatlararo muloqot, tarjima nazariyasi va amaliyotidagi muammolarni o'rganish ham dolzarb yo'nalishlardan hisoblanadi.

Pragmalingvistik tahlilning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

Nutqiy xatti-harakatlarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini ochib berish.

Nutqiy xatti-harakatlarning sintaktik, semantik va pragmatik tuzilishini tahlil qilish.

Nutqiy xatti-harakatlarning kontekstga, ishtirokchilarga, maqsadlarga muvofiqligini aniqlash.

Kommunikativ kontekstning nutqiy xulq-atvorga ta'sirini aniqlash.

Ijtimoiy, madaniy, psixologik, lingvistik kontekstlarning nutqiy xarakterlar va ularning pragmatik qiymatiga ta'sirini o'rganish.

Kontekstning kommunikativ strategiyalar va taktikalarga, nutqiy etiketga ta'sirini aniqlash.

Muloqot ishtirokchilarining nutqiy xulq-atvorini tushuntirish va izohlash.

Nutqiy xatti-harakatlarning pragmatik maqsadlarini, qiymat va ma'nolarini ochib berish.

Nutqiy xarakterlarni milliy-madaniy an'analar, shaxsiy va ijtimoiy omillar nuqtai nazaridan tahlil qilish.

Nutqiy kommunikatsiya jarayonini yaxshilash va takomillashtirish.

Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

Madaniyatlararo muloqotda yuzaga keluvchi muammolarni hal etish bo'yicha yondashuvlar taklif etish.

Pragmalingvistik tahlil nutqiy xulq-atvorning aniq maqsad, kontekst va ishtirokchilar nuqtai nazaridan o'rganilishini ta'minlaydi. Bu esa samarali kommunikatsiya uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Pragmalingvistik Tahlil: O'zbek Tili.

Pragmalingvistika nima? Uning o'rganish obyektlari!

Pragmalingvistik tahlilning o'zbek tili uchun ahamiyati

O'zbek tilida pragmalingvistik tahlilning asosiy yo'nalishlari

1. Nutqiy xatti-harakatlarni tahlil qilish. Murojaat shakllari, iltimos, taklif, tanqid, maqtov kabi nutqiy aktlarning ifoda vositalari va pragmatik qiymatlarini o'rganish

2. Rasmiy va norasmiy muloqot kontekstlarini qiyoslash. Rasmiy va norasmiy muloqotlarda so'zlash uslubi, tildan foydalanish xususiyatlarini tahlil qilish. Nutqiy etiket va uning pragmatik funksiyalari

3. Gender, yosh, ijtimoiy holat kabi omillarning nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini tahlil qilish. Nutqiy xulq-atvor modellarida xilma-xillik va farqlarni aniqlash. Ijtimoiy omillarning nutqiy xatti-harakatlar tarkibiga va pragmatik qiymatiga ta'siri.

4. Adabiy asarlardagi nutqiy xulq-atvorni tahlil qilish. Badiiy asarlardagi qahramon nutqlarini pragmatik jihatdan tahlil qilish. Asarlardagi nutqiy xulq-atvorni voqelik bilan solishtirish.

5. Nutqiy kommunikatsiya malakalarini rivojlantirish. Nutqiy xulq-atvorni takomillashtirish uchun ta'lim va tadqiqot ishlari olib borish.

Pragmatik tahlilning asosiy maqsadlari:

O'zbek tili uchun pragmatik tadqiqotlarning istiqbollari.

Pragmatika doirasida ziddiyatli kommunikativ vaziyatlarni tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Quyida bunday vaziyatlarning ayrim namunalari va ularning tahlili keltirib o'tdim:

1. Rasmiy yoki norasmiy muloqotda murojaat shakllarining noto'g'ri qo'llanishi:

Masalan, yoshi kattaroq odamga "siz" emas, balki "sen" deb murojaat qilish yoki aksincha, yoshi kichikroq odamga "siz" deb murojaat qilish. Bu pragmatik normalarning buzilishi bo'lib, kommunikativ ziddiyatlarga sabab bo'lishi mumkin.

2. Kontekstga mos bo'lmagan nutqiy xatti-harakatlar:

Masalan, qattiq tanqid va tanbehlarga sababsiz kulgi, kommunikativ maqsad va kontekstga mos bo'lmagan bunday nutqiy xulq-atvor ziddiyatli vaziyatni keltirib chiqarishi mumkin.

3. Milliy-madaniy farqlardan kelib chiqadigan kommunikativ ziddiyatlar:

Masalan, biron-bir taklifni rad etishda "yo'q" deb qat'iy javob berish o'zbek madaniyatida qabul qilinmaydi, uning o'rniga "kechirasiz", "boshqa safar" kabi yumshoq iboralardan foydalaniladi. Bunday madaniy farqlar norasmiy muloqotda ziddiyatli vaziyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

4. Nutqiy xulq-atvorni belgilovchi gender, yosh, ijtimoiy mavqe kabi omillarning ziddiyatli to'qnashuvlari:

Masalan, yosh va ijtimoiy mavqesi past odam kattaroq va nufuzli odamga nisbatan o'zining nutqiy xulq-atvorini belgilashi. Bu holat kommunikativ jarayonda ziddiyatli vaziyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Pragmalingvistik yondashuv bunday ziddiyatli vaziyatlarni tahlil qilish, ularning sabablari va oqibatlarini aniqlash, shuningdek, samarali kommunikativ strategiya va taktikalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Shaxslararo muloqotning pragmalingvistikada juda katta ahamiyati mavjud. Quyida buning asosiy jihatlarini keltirib o'taman:

1. Nutqiy xatti-harakatlarning tahlili. Pragmalingvistika nutqiy xatti-harakatlarning lingvistik vositalari, ularning kontekstual ma'no-mazmuni va pragmatik qiymatlarini o'rganadi. Bu esa shaxslararo muloqotdagi nutqiy xulq-atvorning tahlili uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

2. Muloqot kontekstlarining tadqiqi. Pragmalingvistika rasmiy va norasmiy, og'zaki va yozma muloqot kontekstlarini o'rganadi. Bu kontekstlarning shaxslararo muloqotdagi o'rni va ta'sirini tahlil qilish uchun ahamiyati.

3. Milliy-madaniy omillarning nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini o'rganish. Pragmalingvistika milliy-madaniy an'analar, qadriyatlar, qoidalar va me'yorlarning shaxslararo muloqotdagi nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini ochib beradi. Bu esa madaniyatlararo muloqotda kelib chiqishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarni bartaraf etishga yordam beradi.

4. Shaxsiy omillarning nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini tadqiq qilish. Pragmalingvistika gender, yosh, ijtimoiy mavqe kabi shaxsiy omillarning nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini o'rganadi. Bu esa shaxslararo muloqotdagi qonuniyatlar va farqlarni tushunishga imkon beradi.

5. Kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish. Pragmalingvistik tadqiqotlar asosida samarali kommunikativ malakalar rivojlantiriladi. Bu esa shaxslararo muloqotdagi ziddiyatlarni bartaraf etish va effektiv muloqotni ta'minlash uchun muhimdir.

Odamlar o'rtasidagi axborot almashinuvining xususiyati ularning belgili tizim vositasida bir-birlariga o'zaro ta'sir ko'rsatishlari bilan belgilanadi. Bunday vaziyatda muloqot belgisi mehnat quroliga o'xshash vazifani bajaradi. Kommunikativ ta'sir bir kommunikantning boshqasiga uning xulq atvorini o'zgartirish maqsadida ko'rsatilgan psixologik ta'sirdan boshqa narsa emas. Kommunikatsiya samaradorligi bu ta'sirning aynan qanchalik ro'yobga chiqqanligi bilan o'lchanadi.

Pragmalingvistika shaxslararo muloqotning turli jihatlarini o'rganish va tahlil qilish orqali kommunikativ kompetentsiya va muloqot madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Javob berish uslublari madaniyatlar orasida sezilarli farq qilishi mumkin. Ular ayniqsa, nutq formasi, grammatik shaxs, murojaat shakllari kabi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. Nutq formasi:

O'zbek madaniyatida javoblar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri yoki deklarativ shakllarda ifodalanadi ("Men shunaqa qilaman", "Buni shunday qilamiz").

Ba'zi G'arb madaniyatlarida esa savollar yoki taklif shakllari ("Men shunday qilishim mumkinmi?", "Balki shunaqa qilsam?") ko'proq qo'llaniladi.

2. Grammatik shaxs:

O'zbek nutqida "men" o'rniga "biz" yoki "ular" shakllaridan foydalanish keng tarqalgan ("Biz bunga rozi bo'lamiz", "Ular bunga rozilar"). Boshqa madaniyatlarda esa o'z "men"ini aniq ifodalash ustunroq bo'ladi.

3. Murojaat shakllari:

O'zbek madaniyatida murojaat "siz" shaklida ifodalanishi odat ("Siz bunga rozi bo'lsangiz"). Ba'zi madaniyatlarda "sen" shaklidagi murojaat ham qabul qilinadi.

4. Nutqiy odobsizlik:

O'zbek madaniyatida nutqiy odobsizlik ("yo'q", "xato", "yomon") yoki keskin raddiyalar qo'llanmaydi, balki yumshok iboralar bilan javob beriladi. Boshqa madaniyatlarda esa nutqiy odobsizlik ko'proq uchraydi.

Bunday madaniy farqlar shaxslararo muloqotda noto'g'ri talqin qilinishi va ziddiyatli vaziyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun ular haqida xabardor bo'lish va o'zaro tushunishni oshirish muhim deb o'ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Samovar, V. A., & Porter, R. E. (2003). *Communication between cultures*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning. Bu kitob madaniyatlararo muloqot nazariyasi va amaliyotini atroflicha o'rganib, turli milliy-madaniy xususiyatlarni tahlil qiladi.

2. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications. Hofstedening madaniy o'lchovlar nazariyasi madaniyatlararo farqlarni tushunishda keng qo'llaniladi.

3. Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (2003). *Communicating with strangers: An approach to intercultural communication*. New York: McGraw-Hill. Ushbu kitob madaniyatlararo muloqot jarayonlarini chuqur tahlil qiladi.

4. Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. Garden City, NY: Anchor Press/Doubleday. Bu kitob madaniyatlarning noverbal xususiyatlarini, ayniqsa, fazoviy va vaqt tushunchalarini tahlil qiladi.

5. Ting-Toomey, S. (2012). *Communicating across cultures*. New York: Guilford Press. Ushbu kitob madaniyatlararo muloqotdagi konflikt va muzokaralar masalalariga e'tibor qaratadi.
6. Lustig, M. W., & Koester, J. (2013). *Intercultural competence: Interpersonal communication across cultures*. Boston: Pearson. Bu kitob madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi va uni rivojlantirish yo'llarini yoritadi.
7. Saville-Troike, M. (2003). *The ethnography of communication: An introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing. Ushbu kitob madaniyatlararo muloqotdagi nutq va ifodalash shakllarini o'rganadi.
8. Akishina, A. A., & Formanovskaya, N. I. (1983). *Russia Moskva*
9. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
10. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, Vol. 3: Speech Acts* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
12. Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
13. Mahmudov, N. (2002). *O'zbek nutqiy etiketi*. Toshkent: O'zbekiston.
14. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Shodmonov, Sh., & Yusupov, O. (2007). *Pragmalingvistika asoslari*. Toshkent